

Ks. prof. dr hab. Marek Tatar
Instytut Nauk Teologicznych
Katedra Mistyki w Zakładzie Teologii Systematycznej
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr lic. Ewy Jaromskiej

„Postawa «spowiedzi» na duchowej drodze Adrienne von Speyr”

Napisanej z teologii duchowości

pod kierunkiem o. prof. dr hab. Wiesława Gogoli OCD

Kraków 2022

Dążenie do świętości nie jest przywilejem, ale celem każdego człowieka oraz chrześcijanina i wynika z powszechnego powołania do niej, jak twierdzi Sobór Watykański II (V). Ten właśnie cel stawia nas wobec bardzo istotnego zagadnienia rozumienia jej natury i istoty. Nieodłącznym zagadnieniem w tym kontekście pozostaje mistyka, której wpływ współcześnie jest zauważalny i coraz bardziej doceniany, ale spotykamy się z tym stwierdzeniem, jako opisującym szczególną wartość działania człowieka, np. obrazu, sztuki, widowiska. Prowokacyjny charakter sekularyzacyjnej kultury wynika z odrzucenia Chrystusa, jako „kamienia węgielnego”. Odrzucenie to spowodowało stworzenie cywilizacji „przeciwko człowiekowi” (Jan Paweł II, Przemówienie podczas czuwania modlitewnego Toronto 27.07.2002). Problem ten znalazł szczególne odzwierciedlenie w adhortacji *Ecclesia in Europa*, w której papież podkreśla wpływ „utruty nadziei” na kształtowanie się rzeczywistości świata. Mówiąc o obecności chrześcijaństwa (szczególnie odnosi się do „symboli chrześcijańskiej obecności” na kontynencie europejskim), stwierdza: „wraz z powolnym, stopniowo wkraczającym zeświecczeniem, powstaje niebezpieczeństwo, że staną się one jedynie pamiątkami przeszłości” (7). W tę utratę *sacrum* wpisuje się utrata poczucia grzechu a może o wiele lepiej stwierdzić, że właśnie to jest przyczyną budowania cywilizacji opartej na antropocentryzmie, w którym nie ma miejsca dla Boga. Skoro współczesny człowiek odrzuca Boga sam staje się „sędzią we własnej sprawie”. Zatem nie chodzi już jedynie o jego sumienie, które może zostać zdeprawowane, ale wręcz zamknięcie go na doświadczenie Boga osobowego, który ze swoją miłością staje się zbędny.

Jak możemy zauważyć analizując historię chrześcijaństwa wielkie próby i doświadczenia wierzących oraz Kościoła rodziły polaryzację a jednocześnie odsłaniały wielkie osobowości. Niewątpliwie do takich należy Adrienne von Speyr, która urodziła się 20

września 1902 w La Chaux-de-Fonds, zaś zmarła 18 września 1967 w Bazylei. Należy do grona wielkich współczesnych mistyczek. Jak uzasadnia Autorka rozprawy, jest ona mało znana na gruncie polskim a jednocześnie wywarła niezaprzeczonego wpływu na wielkiego teologa Hansa Ursa von Balthasara, który był jej spowiednikiem a jednocześnie tym, który odsłonił przed światem jej doświadczenia (s. 7). Analiza w dysertacji podejmuje dość zasadniczy element życia mistyczki, którym jest spowiedź. Bez wątpliwości sformułowany w temacie problem posiada pełne uzasadnienie i jest bez wątpliwości kluczowy dla analizy głębi doświadczeń duchowych szwajcarskiej mistyczki.

1. Ocena dysertacji pod względem metodologicznym

Zaprezentowana do recenzji praca liczy łącznie 255 stron znormalizowanego wydruku komputerowego i zawiera: kartę tytułową, opis biograficzny, spis treści, wykaz skrótów, wprowadzenie, trzy merytoryczne rozdziały, zakończenie oraz bibliografię. Pod względem układu należy stwierdzić, że opracowanie jest bardzo poprawne, spójne oraz logiczne.

Dość rozbudowany wstęp zawiera wszystkie niezbędne elementy a przede wszystkim właściwe nakreślenie problemu i jego uzasadnienie (s. 8-9). Autorka bardzo syntetycznie zaprezentowała główne źródła, które zostały uwzględnione w pracy badawczej, mimo, że w rozdziale pierwszym w punkcie trzecim zostały zaprezentowane i opisane szczegółowo dzieła pisane mistyczki. Jak zaznacza, to ok 80 pozycji książkowych, z którym tylko kilka przełożono na język polski. To wskazuje na pionierskość opracowania i jest dowodem bardzo dobrego przygotowania Autorki pod względem językowym oraz warsztatu naukowo-badawczego. Warto podkreślić jej wkład w postaci własnych tłumaczeń na potrzeby dysertacji (s. 10). Niekwestionowalną jest także zastosowana metoda, która posiada charakter kompleksowy zawierający empatyczno-sapiencjalną, historyczno-opisową uwzględniającą kontekst społeczno-historyczny oraz analityczno-syntetyczną. Przyjęcie takiej metodologii posiada swoje uzasadnienie ze względów, historycznych, semantycznych, antropologicznych, teologiczno-dogmatycznych a także specyfiki wynikającej z analizy doświadczenia mistycznego. W opracowaniu Autorki wdarło się pewne niedopatrzenie wskazujące na ostateczną redakcję wstępu po zakończeniu analizy zawartej w poszczególnych rozdziałach: „ujęto w trzech punktach”; „Omówiono koleje jej życia” (s. 13).

Poszczególne rozdziały podejmują szczegółowe kwestie pozwalające zaprezentować ostatecznie bardzo zwartą doktrynę teologiczno-mistyczną.

Pierwszy rozdział dotyczy bardzo istotnego zagadnienia, szczególnie w kontekście mało znanej osoby, którym jest jej biogram a także droga duchowa, która wiedzie od dziecięcych

doświadczeń, poprzez nawrócenie aż do mistycznego zjednoczenia. W tym rozdziale, jak już wspomniano, został zaprezentowany bardzo szczegółowo jej ogromny dorobek pisarski. Być może ze względów metodologicznych szczegółowe zaprezentowanie go należałoby umieścić we wstępie. Jednakże lektura tego paragrafu nie jest jedynie zestawieniem, ale odsłania bardzo ważny kontekst powstawania tychże dzieł, ich źródła, wpływ poszczególnych osób a szczególnie von Balthasara a także wydarzeń z jej życia. Dzieła te pozwoliły Autorce wskazać na charakter mistyki Adrienne. Należy stwierdzić, że ten rozdział jest nakreśleniem podstaw a także szerokiego i wielowątkowego spectrum życia i rozwoju mistyczki.

Druga część zdaniem recenzenta jest centralna dla podjętego problemu badawczego i dotyczy samego „pojęcia” i „postawy spowiedzi”. Ta centralność wynika także, jak możemy zauważyć w pracy z faktu, iż misterium spowiedzi jest dla mistyczki punktem centralnym. Ten rozdział został podzielony na cztery paragrafy. Autorka dysertacji na pierwszym miejscu podejmuje zagadnienie dotyczące wyjaśnienia specyfiki terminologii. Zdaniem recenzenta można połączyć wyjaśnienie terminologiczne spowiedzi (1.1) ze znaczeniem rzeczowym (1.3). Stanowią one naturalną całość. Następnie odnosi się do charakteru spowiedzi w kontekście protologii, chrystologii oraz eklezjologii. Biorąc pod uwagę badany materiał takie ujęcie jest bardzo poprawne i w pełni uzasadnione. O ile jednak została zbadana spowiedź w kontekście protologicznym, chrystologicznym oraz eklezjalnym to „postawa”, jak stwierdza Autorka, jest stosunkiem człowieka do czegoś lub sposobem zachowania (s. 68). Jak wynika z pracy rozróżnienie terminologiczne „spowiedź” i „postawa”, w rozumieniu Speyr łączy się w „postawę spowiedzi”.

W trzecim rozdziale Doktorantka koncentruje swoją uwagę na wykazaniu umiejscowienia spowiedzi w dynamice procesu uświęcającego człowieka. Można powiedzieć, że ta część pracy posiada dość praktyczny charakter. Jednakże uważna lektura pozwala stwierdzić, że opracowanie poszczególnych paragrafów wskazuje na mocne zakorzenienie biblijne, eklezjalne a także tradycji patrystycznej. Zauważamy w tej części niezwykle ważną aktualizację zaprezentowanych treści, co wskazuje na to, że mamy do czynienia z niezwykle umiejętnym połączeniem teologii spekulatywnej z jej głębokim realizmem o charakterze uniwersalnym. W tym celu Doktorantka mówi o aspektach właściwych i niewłaściwych w postawie spowiedzi, jej specyfice zależnej od charakteru życia i powołania, owocach. Szczególne cenne i odważne jest podjęcie jej relacji do tak dominującej współcześnie psychologii i psychologizacji. Całość dopełnia i egzemplifikuje panorama wzorców.

Równie bardzo kompletna i kompetentna jest konstrukcja zakończenia prezentująca dość klarownie wyniki przeprowadzonych badań. Odpowiada ono na założenia przyjęte we wstępie

pracy. Ta spójność potwierdza kompletne zaprezentowanie zagadnienia. Bez wątpienia dostrzegalna jest oryginalność i nowatorska świeżość myśli szwajcarskiej mistyczki. Może dobrze byłoby wyeksponować w sposób bardziej przejrzysty duchowość biblijną, eklezjalną, a także antropologię duchowości, które wynikają z pism Speyr.

Warto podkreślić bardzo bogatą bibliografię wykorzystaną w zaprezentowanej pracy. Niezwykle imponująca jest literatura źródłowa. Wydaje się, że dobrze byłoby uporządkować ją zgodnie z czasem, ponieważ w ten sposób możemy zauważyć ewolucję myślenia a także postaw mistyczki. Równie obszerna jest literatura pomocnicza zdominowana przez Hansa Ursa von Balthasara, co jest w pełni uzasadnione. To przemawia za na bardzo obszerną i bardzo dobrą orientacją Doktorantki w przedmiocie. Warto również podkreślić jej sprawność teologiczną. Oprócz licznych źródeł Doktorantka bardzo obficie korzysta z nauczania soborowego Kościoła. Może warto jednak dla większej przejrzystości oddzielać nauczanie Kościoła i nauczania papieży w prezentacji bibliograficznej. W przypadku nauczania papieskiego właściwe jest zestawienie chronologiczno-czasowe. Równie bogata i w pełni wystarczająca jest literatura z zakresu mistyki chrześcijańskiej, która dała Autorce adekwatne narzędzie do przeprowadzenia kompetentnych badań w tym zakresie.

2. Merytoryczne aspekty pracy

Praca naukowo-badawcza, pojęta przez Doktorantkę posiada charakter źródłowy i odsłania doświadczenia mistyczne osoby, która wpłynęła na „zwrot” teologiczny a także życiowy wielkiego teologa H. Ursa von Balthasara. Jak wynika z pracy, ich związek jest tak ścisły, że istnieje bardzo realna trudność w niektórych przypadkach rozdzielenia ich myśli. Jak wynika z opracowania i prezentacji bibliograficznej, tenże wielki teolog pozostawił relacje oraz opracowania jej doświadczeń mistycznych. Należy podkreślić i szczególnie dowartościować naukową odwagę Doktorantki, która podjęła dość trudne i skomplikowane wyzwanie dotyczące opracowania doświadczeń mistycznych. To wyzwanie wymagało bardzo szerokiej wiedzy z zakresy teologii dogmatycznej, biblijnej teologii duchowości a szczególnie teologii życia mistycznego. Jak wynika z dysertacji, nieodzowna była także dość gruntowna znajomość antropologii teologicznej. Należy także zauważyć, że zasadnicza część źródeł, z których skorzystano w badaniach naukowych nie posiada opracowań ściśle naukowych pod kątem mistyki chrześcijańskiej. Wykonanie tego zadania wymagało bardzo dobrej znajomości języka niemieckiego, ponieważ znakomita większość nie została przetłumaczona na język polski. W tym względzie Doktorantka prezentuje dokonania pionierskie. Warto również podkreślić, że dysertacja dotyczy bardzo współczesnej mistyczki, co wskazuje na bardzo udaną próbę

wykazania aktualności radykalnego życia uświęcającego człowieka. Jest to bardzo dobra odpowiedź na współczesne prądy sekularystyczno-sekularyzacyjne. Może warto, aby w pracy doprecyzować dość zasadniczą różnicę pomiędzy laicyzacją a sekularyzacją; „laikat” i „świeccy” (ss. 8, 17).

Ze względu na względnie niewielką znajomość von Speyr na gruncie polskim Doktorantka bardzo słusznie w pierwszym rozdziale prezentuje jej osobę i jej dzieła. Opierając się na opracowaniach von Balthasara a także powstałych z jego inspiracji (s. 15). Bardzo szczegółowe opracowanie biogramu mistyczki odsłania jej rodzinne korzenie a także relacje, jakie z tego faktu wynikały. Niezwykle istotne jest opracowanie relacji z ojcem oraz matką, ponieważ one rzutowały na charakter i sposób jej dorastania. Możemy zauważyć, że mamy do czynienia z osobą o szczególnej wrażliwości, o czym świadczy choćby próba samobójcza (s. 19). Nie bez znaczenia dla całości jej życia pozostała decyzja o małżeństwie a także profesja jej życia (lekarz), które, jak wskazuje Doktorantka konfrontowała z przeżywaniem chrześcijaństwa. Przełomowym momentem była jej konwersja na katolicyzm (1940), która zmieniła dość diametralnie styl i kierunek jej życia a także sposób postrzegania otaczającego ją świata oraz osobistych doświadczeń związanych z chorobą i cierpieniami (ss. 20-21).

Doktorantka analizując sylwetkę mistyczki bardzo umiejętnie nakreśla w kontekście całości rozwoju jej drogę duchową (s. 22). Wskazuje, że należy uwzględnić generalnie jej trzy etapy: przed nawróceniem, nawrócenie i po nawróceniu (s. 23). Jak zostało zauważone w pracy, już dzieciństwo Adrienne wskazuje na jej doświadczenia: widzenie aniołów, spotkanie z Maryją, otrzymanie stygmatów a także spotkanie z św. Ignacym Loyolą (s. 24) Trzeba zauważyć, że jest to jeszcze jej czas kalwiński. Niezwykle inspirujące jest jej przeżywanie młodości ze szczególnym wskazaniem na pragnienie pokuty, a także tęsknota za dogłębnym przebaczeniem, którego doświadczy dopiero w spowiedzi świętej (ss. 26-27). Jak już wspomniano i podkreśla to Autorka dysertacji, kluczowym momentem była konwersja do Kościoła katolickiego w roku 1940 (s. 28). Punktem szczytowym było spotkanie z Balthasarem, który wyjaśnił jej kwestię słów w modlitwie „bądź wola Twoja” (s. 29). Trzeci etap to dojrzałość chrześcijańska naznaczona pogłębianiem wiedzy religijnej i studium nad klasykami mistyki (np. Benedykt, Antoni Egipski, Katarzyna ze Sieny Teresa z Lisieux, Joanna de Chantal, Hildegarda, św. Jan od Krzyża, Jan Vianney, J. H. Newmann). Jak wykazuje Doktorantka, już ten katalog jest dowodem rozpiętości jej wiedzy a także pragnień. Szczególnym jednak przedmiotem jej miłości i zainteresowania były dzieła św. Jana Apostoła. To wszystko zostało ugruntowane i ubogacone jej własnym doświadczeniami mistycznymi związanymi z tajemnicami pasyjnymi, darami stygmatycznymi i charyzmatycznymi (s. 30). Doktorantka bardzo umiejętnie analizuje

przekazy mistyczkii dotyczące rozumienia prawd wiary, Kościoła, życia człowieka i jego ostatecznego celu, którym jest zjednoczenie z Bogiem a także *communio sanctorum* (s. 39). Jak wynika z rozprawy, Adrienne wnosi nowe spojrzenie na przeżywanie przez chrześcijanina modlitwy, lęków, wspólnotowości a także rad ewangelicznych. Tę część pracy dopełnia szczegółowa prezentacja dorobku mistyczkii. Jak już zaznaczono, wykaz źródeł zasadniczo jest nakreślany w wprowadzeniu do pracy jednakże w całości tego rozdziału, który bardzo szeroko a jednocześnie dogłębnie prezentuje zarówno środowisko, jak również sylwetkę mistyczkii ten paragraf jest bardzo dobrym dopełnieniem. Nie skupia się on na katalogowej prezentacji, ale odślania okoliczności i sposób przekazywania treści przez Adrienne. W ten sposób Doktorantka bardzo umiejętnie odkrywa dynamikę jej rozwoju o charakterze wieloaspektowym i wielokierunkowym. Autorka pracy na stronie 54 bardzo jednoznacznie stwierdza, że jej „mistyka jest radykalnie antypsychologiczna” a jednocześnie otwarta, dyspozycyjna, płodna, zakorzeniona w realizmie życia człowieka, posłuszna Bogu i Kościołowi a przede wszystkim trynitarna. Pewną trudność dla recenzenta stanowi przekład podręcznikowego ujęcia mistyki, którym tłumaczy Doktorantka duchowość Adrienne: *cognitio experimentalis Dei* (s. 63). Zostało ono przetłumaczone jako „empiryczna świadomość rzeczywistości i istoty Boga”, podczas gdy należałoby tłumaczyć te słowa jako „poznawcze doświadczenie Boga”. Różnica, jak możemy zauważyć jest dość zasadnicza pomiędzy poznawaniem Boga a świadomością Jego istoty.

Rozdział drugi bez wątpienia stanowi kluczową część dysertacji i wprost odpowiada na problem postawiony w jej tytule. Doktorantka w sposób bardzo dobry wprowadza we właściwe rozumienie zarówno terminu „spowiedź”, jak również „postawa”. Skupia swoją uwagę na wielowątkowym wyjaśnieniu etymologii tychże pojęć. Jest to niezwykle istotne z punktu widzenia precyzji języka teologicznego a w sposób szczególny na gruncie teologii duchowości i teologii życia mistycznego. Jak zauważa, sposób rozumienia przez Speyr pojęcia „spowiedź” wywodzi się z języka niemieckiego i posiada ogromną rozpiętość znaczeniową (s. 67-68). W podobny sposób Doktorantka traktuje pojęcie „postawa”. Powołując się na między innymi na T. Mądryckiego, W. I. Thomasa, F. Znanieckiego, wyjaśnia właściwe jej rozumienie. Te definicje domagają się udokumentowania w przypisach (s. 68). Jak zauważamy z analizy w pracy, mistyczka szwajcarska szczególnie koncentrowała się na znaczeniu rzeczowym spowiedzi, podkreślając jej sakramentalność, chrystocentryzm oraz postawę. Ten ostatni aspekt został szczególnie wyeksponowany odrębnym paragrafem, co wskazuje na jego szczególne znaczenie. Jak zauważa Doktorantka, Adrienne von Speyr przyjmuje ostatecznie określenie „postawa spowiedzi” (s. 71), które uwzględnia przede wszystkim otwarcie na prawdę a także

sposób objawienia się Boga. Uzasadniając ten fakt stwierdza, że „nazwanie relacji wewnątrztrynitarnych postawą spowiedzi jest najbardziej oryginalnym i śmiałym elementem koncepcji Adrienne von Speyr” (s. 71). Z wielkim powodzeniem ta teza została uzasadniona poprzez analizę relacji wewnątrztrynitarnych opartą na nauce ojców Kościoła a także jego dokumentach. W tym względzie dysertacja zawiera bardzo głębokie i trafne analizy o charakterze dogmatycznym, ale jednocześnie wskazujące na podstawy „postawy spowiedzi”. Relacja Ojca, Syna i Ducha Świętego jest postawą pełni Prawdy (s. 76). Jak zaznaczono, Adrienne „rozumie Boga dynamicznie” (s. 77) jako nieustanne objawienie Prawdy. Nieco zabrakło zaznaczenia także prawdy o niezmienności Boga w tym kontekście. Analiza relacji trynitarnych a szczególnie Ojca i Syna w kontekście „postawy spowiedzi” wprowadza nową jakość jej rozumienia. W tym kontekście Doktorantka poddała analizie dramat pierwszego grzechu człowieka wraz z jego skutkami i następstwami. Dość kontrowersyjnie brzmi stwierdzenie w przypisie 373 stwierdzające, że pomiędzy grzechem śmiertelnym i powszednim istnieje „niewyraźna” „linia demarkacyjna”. Trudno się z tym zgodzić biorąc pod uwagę choćby świadomość i materię grzechu. Analiza stanu człowieka przed grzechem w raju oraz po nim odsłania sposób rozumienia logiki świata i człowieka, który przeszedł od stwórczego ładu do chaosu. Mistyczka podkreśla znaczenie wolności, transformację ludzkiej świadomości oraz efekty wyboru (s. 83). Niezwykle intrygujące jest ujęcie i analiza śmierci w tym kontekście oraz perspektywy życia wiecznego. Prawda ta znajduje swoją kontynuację w nakreśleniu perspektyw życia uświęcającego posiadającego swoje ontyczne i nadprzyrodzone podstawy (s. 89). Jak wykazuje Doktorantka, Adrienne posiada bardzo spójne widzenie tej dynamiki jako przejście od stanu grzechu do zjednoczenia z Trójjedynym Bogiem (s. 92-93). Dokumentuje ten fakt obrazem przejścia ze stanu niewolnika do wybranego przez Boga. Trudna jednak do obrony jest teza „Tradycja niezbyt często zabierała głos w sprawie rzeczy ostatecznych” (s. 95). Już *Didache* (I. 1), *List do Kościoła w Koryncie* (XXXIV) św. Klemensa Rzymskiego czy też *List Barnaby* (IV) odnosi się to tej prawdy. Szczególnie aspekt „postawy spowiedzi” odsłania wymiar chrystologiczno-chrystocentryczny. Von Speyr w tym względzie opierając się na przekazach ewangelicznych wskazuje na relację całego Misterium Chrystusa wobec grzechu. Pewnym schematem, który odsłania sposób rozumienia przez szwajcarską mistyczkę transformacji człowieka i świata poprzez Jezusa Chrystusa są konkretne wydarzenia: Wcielenie – Poczęcie i Narodzenie (s. 100) okres Jego dzieciństwa (s. 101), chrzest w Jordanie (s. 102), kurzenie, życie publiczne (s. 103), pustynia i Góra Oliwna (s. 105). Wszystkie te wydarzenia zostały poddane gruntownej analizie właśnie w kontekście spowiedzi odsłaniając postawę Chrystusa. Odrębnym zagadnieniem, zgodnie w pasyjną teologią Adrienne, jest

wyeksponowanie samego dzieła Odkupienia znajdującego swoje epicentrum w wydarzeniach Paschy. Mistyczka stwierdza, że śmierć Chrystusa jest pierwszą spowiedzią świata a jednocześnie jest to punkt kulminacyjny Jego dzieła (s. 106). Dla uwypuklenia teologicznej głębi Doktorantka podjęła z dużą odwagą analizę męki Chrystusa, cierpienia, upokorzenia, jako punkt odniesienia dla wyjaśnienia „postawy spowiedzi” (s. 110). Odrębnym wydarzeniem, który dla Adrienne miał kluczowe znaczenie jest Wielka Sobota, jak wynika z dysertacji. Zstąpienie do „otchłani” jest przede wszystkim podkreśleniem prawdy o odradzającym Zmartwychwstaniu (s., 112). Dlatego to ono jest ostatecznym wyjaśnieniem pojednania.

Całość prowadzonych analiz prowadzi Doktorantkę do samego faktu ustanowienia spowiedzi. W pracy mamy bardzo obszerne opracowanie teologii sakramentu. Z pewnością jest ono bardzo ważne i cenne ale głównym przedmiotem jest koncepcja von Speyr. Doktorantka idąc za jej myślą umiejscawia ustanowienie tego sakramentu w Wieczerniku po Zmartwychwstaniu Chrystusa (s. 114) i wiąże z udzieleniem Apostołom władzy oraz działaniem Ducha Świętego. Dość szczegółowo zostało przeanalizowane zagadnienie władzy „związkiwania” i „rozwiązkiwania” w kontekście misterium, które przeżywa penitent. Znakomitym dopełnieniem tej analizy jest wymiar eklezyjalny. Eklezyjalność jest w sposób naturalny kontynuacją obecności i działania Chrystusa w Jego Kościele. Dość niejednoznacznie brzmi stwierdzenie Doktorantki, że „sakrament nie ma definicji w ścisłym tego słowa znaczeniu” (s. 119). O wiele właściwsze jest stwierdzenie, że do końca jego istota jest niepoznawalna. W tym miejscu mamy także do czynienia z bardzo rozbudowaną ogólną teologią sakramentu w kontekście historycznym. Jest to wkład bardzo cenny jednakże nie wpływa bezpośrednio na zasadniczy problem pracy. Pada również bardzo ryzykowne stwierdzenie: „To reistyczno-magiczne pojmowanie sakramentu, o źródłach w religiach pogańskich nie mogło się długo utrzymać...” (s. 124), tym bardziej, że nieco dalej mamy znakomite wyjaśnienie dotyczące Chrystusa jako Prasakramentu, źródłach sakramentu, ich związku z łaską a także podkreślenie wyjątkowości sakramentu pokuty, które znalazło swoje bogate nauczanie w teologii ojców Kościoła (s. 129-130). Należałoby także unikać tak generalizujących stwierdzeń jak: „O ile w wiekach wcześniejszych czyniono pokutę ze strachu i w celu przebłagania karzącego Boga, to z czasem zmienił się obraz Boga...” (s. 132). Doktorantka wskazuje także na perspektywę postrzegania tego sakramentu przez mistyczkę. Zastrzegając, że nie posiada ona systematyki w tym względzie, podkreśla, że należy go postrzegać w kategoriach oczyszczenia rozumianego od strony negatywnej oraz pozytywnej a także udziału w owocach Odkupienia. To, co jest istotne dla niej to przede wszystkim spojrzenie na spowiedź w kategoriach, które obecnie określamy mianem „miłości miłosiernej” (s. 136).

Spowiedź jest doświadczeniem realistycznego działania Boga, który w Kościele i poprzez Kościół jednoczy człowieka z sobą. Rozumie go jako *communio sanctorum* i z tego względu głosi deprywatyzację tego sakramentu. To dość istotne stwierdzenie, w którym sakrament posiada charakter wspólnotowy a zarazem indywidualny. Nie jest natomiast kolektywistyczny i nie jest siłą wspólnoty, czy też indywidualistyczny. To niezwykle ważne stwierdzenie w kontekście współczesnych tendencji. Równie cenne jest odniesienie spowiedzi w relacji do innych sakramentów (s. 142). W ten sposób cały proces rozwoju posiada charakter spójny. Dalsze analizy dotyczą warunków spowiedzi, których u von Speyr jest siedem: rachunek sumienia, żal, postanowienie poprawy, wyznanie grzechów, nauka, rozgrzeszenie, odprawienie pokuty. Omawiając każdy z nich w sposób niezwykle szczegółowy Doktorantka dokonuje konfrontacji ideału z ludzkim realizmem.

Po zaprezentowaniu podstaw, z których wyłania się charakterystyczny sposób życia mistyczki szwajcarskiej a następnie omówieniu samego fenomenu „postawy spowiedzi”, Doktorantka pojęła w trzeciej części pracy analizę zasadniczego przedmiotu w kontekście procesu uświęcenia człowieka. Można powiedzieć, że jest to dość praktyczna aplikacja mistycyzmu von Speyr i ukazanie realistycznego działania łaski sakramentalnej w życiu chrześcijanina. Pierwszym elementem, który poddaje analizie są osoby zaangażowane w sprawowanie tegoż sakramentu. Bardzo sugestywne jest również to, że na pierwszym miejscu stawia osobę penitenta i uwarunkowania związane z jego postawą. Dzieli je na niewłaściwe oraz właściwe. Zajmując się niewłaściwymi podkreśla wpływ „chłodnego kalkulowania” oraz skrupulanctwo (s. 163). W obu przypadkach zauważamy skoncentrowanie człowieka na sobie i rzeczywiste funkcjonowanie mechanizmów obronnych. Równie niebezpieczny jest formalizm. Bardzo charakterystyczne jest porównanie takiego przeżywania z procesami bankowymi. Do tego katalogu należy zaliczyć także pychę względów ludzkich, które Doktorantka określa mianem pragnienia zaimponowania kapłanowi (s. 167). Z kolei właściwe podejście domaga się świadomości sakramentu, realności odpuszczenia grzechów, umiejętności rozróżnienia poszczególnych kategorii grzechów, otwartości, dyskrecji, sakralności w odróżnieniu od zabiegów psychologicznych (s. 169). Zauważamy, że jest to dość ogólna charakterystyka, ale jednocześnie posiadająca swoją głębię. Równie istotna jest postawa spowiednika, mimo, że została umieszczona na miejscu drugim. Trudno się zgodzić z twierdzeniem, że w Kościele pierwszych wieków nie wiązano spowiedzi z Eucharystią (s. 170). Wystarczy wspomnieć problem *lapsi* w czasie prześladowań oraz problem udzielenia rozgrzeszenia by mogli uczestniczyć w Eucharystii. Uzasadniając biblijnie rolę spowiednika, Doktorantka prezentuje ujęcie mistyczki wskazując na jego „urząd” (s. 171), który zawiera

właściwe jego przygotowanie, postawę słuchania angażującego go wewnątrz i zewnątrz, postawę udzielania nauki i kierownictwa duchowego, modlitwę wpływającą na charakter przeżywania spowiedzi przez spowiednika, która obejmuje pojednanie i rozgrzeszenie, postawę po spowiedzi, czyli przeżywanie treści, które stanowiły materię sakramentu, milczenie po spowiedzi (grzech zatrzymany, zachowanie tajemnicy). W przypadku analizy spowiednika zauważamy o wiele większą systematyzację. Ta systematyka omawiania spowiedzi widoczna jest również w bardzo klarownym zaprezentowaniu rodzajów spowiedzi. Mistyczka, jak zauważa Doktorantka, wymienia na pierwszym miejscu spowiedź nawrócenia posiadającą dwa typy: pierwszy typ to bezpośrednie doświadczenie w konfesjonale łaski nawrócenia i jest nieco spontaniczny zaś drugi to systematyczne przygotowanie, oczekiwanie i pragnienie, czyli z pogłębioną świadomością. Kolejną kategorią jest spowiedź generalna związana z etapem życia człowieka, zmianą jego charakteru (s. 188). Następną to dewocyjna. Pomimo pejoratywnego brzmienia określenia zawiera ona stan podtrzymania łaski uświęcającej, i jak zauważono, posiada charakter charyzmatyczny i wiąże się z kierownictwem duchowym.

Po omówieniu kategorii kolejnym etapem jest charakterystyka spowiedzi wynikająca ze stanu życia. Z tego względu swoją specyfikę, jak słusznie podkreślono posiada spowiedź kapłana, który sam dla innych jest spowiednikiem (*alter Christus*). Ta specyficzna relacja i zależność pomiędzy sprawowaniem sakramentu i korzystaniem z niego posiada wpływ na charakter rozumienia i przeżywania spowiedzi (s. 193). Cenne jest podkreślenie, że tylko na poziomie nadprzyrodzonym ta relacja przynosi w życiu kapłańskim owoce. Nie bez znaczenia jest połączenie płaszczyzny urzędowej z osobową. Drugim stanem, który analizuje Doktorantka bazując na źródłach Adrienne von Speyr jest życie zakonne. Przede wszystkim mamy do czynienia z wyjaśnieniem istoty i natury tego stanu życia. Autorka twierdzi, że konsekracja „stanowi dopełnienie konsekracji chrzcielnej i bywa rozumiana jako drugi chrzest” (s. 195). Nie do końca można się z tym zgodzić. Raczej należy mówić o rozwinięciu łaski chrztu świętego poprzez konsekrację. Nie może ona być dopełnieniem, ponieważ to sugeruje niepełność w przypadku innych stanów życia. Zaznaczając, że jest to życie radami ewangelicznymi poprzez „niepodzielny dar z siebie”, zauważa, że jest drogą uświęcającą we wspólnocie życia. W pracy zaznaczono, że kwestią otwartą jest kolejność rad ewangelicznych i powołując się na nauczanie Soboru Watykańskiego II zaznaczono, że wrócił on do najstarszej tradycji Kościoła (s. 197). Otóż tradycja do czasu Soboru przyjmowała kolejność: posłuszeństwo, czystość i ubóstwo zaś po nim kolejność jest następująca: czystość ubóstwo i posłuszeństwo (por. LG 42. 43, PC 12-14). Doktorantka wskazuje na znaczenie i rolę charyzmatu oraz reguły zakonnej w relacji do sakramentu pokuty. Bardzo trafna jest analiza

uwzględniająca charakter życia zakonnego oraz rozdzielenie życia czynnego oraz kontemplatywnego (s. 199). Trzecim stanem poddanym analizie jest życie małżonków. W tym wypadku również mamy do czynienia z bardzo trafnym podkreśleniem specyfiki przeżywania a także sprawowania tego sakramentu. Dość sprzeczne jest określenie „świecki charakter laikatu” (s. 200), biorąc pod uwagę etymologię i zawartość tychże pojęć. Właśnie laickość jest cechą charakterystyczną dla drogi uświęcającej w świecie. Całość tej części pracy dopełnia analiza przez Doktorantkę owoców sakramentu pokuty. Zalicza do nich nawrócenie, o którym już była mowa nieco wcześniej, a które w ujęciu Adrienne formuje nowego człowieka. Kolejnym jest modlitwa. To niezwykle ważne, ponieważ wykazuje skutki modlitwy człowieka pojednanego z Bogiem oraz będącego w grzechu. Trzecim owocem, na który wskazuje szwajcarska mistyczka jest misja. Rozumie przez nią działanie apostołskie i jego skuteczność, która podobnie jak w przypadku modlitwy zależna jest od stanu człowieka.

Na szczególne uznanie zasługuje podkreślenie w kontekście spowiedzi i jej znaczenia jej relacja do psychologii. Doktorantka porusza bardzo interesujący problem tzw. „spowiedzi świeckiej” (s. 212). Oczywiście Adrienne w pełni akceptuje cały wymiar antropologiczny i jego znaczenie w procesie uświęcającym, ale wyraźnie dokonuje rozgraniczenia dotyczącego kompetencji psychologa i spowiednika. Jak zauważa Doktorantka, to są dwa różne poziomy, które spotykają się w człowieku, ale posiadają zupełnie inne podstawy a także cele. Bardzo słusznie zostało podkreślone naturalistyczne widzenie człowieka na gruncie psychologii, co wynika z natury tej dziedziny (s. 215). Możemy zauważyć, że mistyczka stanowczo i zdecydowanie odrzuca psychologizację życia duchowego. Poddaje także analizie ascetyczną postawę spowiedzi, przez którą rozumie praktykowanie dobra. Zatem postrzega spowiedź nie jako jedynie odrzucenie grzechu, ale jako rozwój w dobru, czyli od strony pozytywnej. Trzecią postawą spowiedzi jest mistyczna, przez którą rozumie, jak wykazuje Doktorantka, dążenie do zjednoczenia z Chrystusem poprzez przejście przez noce oczyszczeń. To bardzo wyraźny akcent sanjuanistyczny, w którym wymiar wertykalny życia znajduje swoje przełożenie na horyzontalność (s. 221). Zjednoczenie z Chrystusem jest doświadczaniem życia wewnątrztrynitarnego. Człowiek nie traci swojej osobowości, ale uczestniczy w przemianie i upodobnieniu do Chrystusa. Z tego względu von Speyr jest zwolenniczką postawy spowiedzi a nie drogi. Nawiązując do mistyków hiszpańskich a szczególnie św. Teresy z Avila i Jana od Krzyża a także św. Teresy z Lisieux, wykazuje, że postawa posiada swoją trwałość w postaci stanu człowieka po spowiedzi (s. 229). Jako egzemplifikację swojego rozumienia „postawy spowiedzi” prezentuje świętych: Piotra Apostoła, Jakuba syna Zebedeusza, Jana Apostoła,

Filia, Marię Magdalenę, Jana Chryzostoma, Mistrza Eckharta, Francisco Suáreza. Analizując każdą z tych postaci stara się potwierdzić swój sposób widzenia i przeżywania tego misterium.

3. Formalna ocena pracy

Analizując rozprawę pod kątem formalnym należy przede wszystkim stwierdzić, że Doktorantka wywiązała się z postawionego zadania bardzo dobrze. Warto uwzględnić oceniając pracę, że mamy do czynienia ze źródłami, które nie są wprost spekulatywno-teologiczne, bądź zostały zredagowane w dość charakterystycznej terminologii teologicznej Hansa Ursa von Balthasara. Na podkreślenie zasługuje jej ogromna zawartość merytoryczna i wartość metodologiczna. Została ona przygotowana bardzo starannie. Bez wątplenia sam problem a także sposób ujęcia wzbudza zainteresowanie i jest dość odkrywczy, zarówno na gruncie polskim, ale także Kościoła powszechnego. Doktorantka posługuje się dobrym językiem teologicznym, klarownym i zrozumiałym. Niekiedy pojawiają się tendencje przejmowania języka badanych źródeł, ale generalnie rozprawa jest komunikatywna. Na docenienie zasługuje sprawne przebrnięcie przez ogromną literaturę niemieckojęzyczną, co na gruncie polskiej teologii duchowości sprawia, że mamy do czynienia z dziełem pionierskim. Nie budzą większych zastrzeżeń przypisy. Z pewnością mogły się w nich zleźć dyskusje dotyczące kwestii problematycznych i dyskutowanych na gruncie teologii, co jeszcze bardziej ubogaciłoby rozprawę. Przygotowując rozprawę do publikacji, a byłoby to z pewnością z pożytkiem dla literatury w zakresie teologii duchowości, należy zwrócić uwagę na kilka szczegółów:

- Warto byłoby zwrócić uwagę na stosowanie „por” w przypadkach, gdy Pismo Święte nie jest wprost cytowane.
- w prawidłach języka teologicznego używamy pisowni „słowo Boże”, gdy chodzi o Pismo Święte (s. 33, 34, 40; 65, 141, 210, 219).
- Doktorantka w wielu miejscach cytuje np. Św. Tomasza i innych teologów oraz Ojców Kościoła za kimś. Na tym poziomie rozwoju naukowego dobrze jednak byłoby sięgnąć do źródła.
- Warto jednak zaznaczyć w tekście, z kim mamy do czynienia, nie pozostawiając jedynie J. Gogola, M. Chmielewski itp. (ks. o.)
- W kilku miejscach pojawiają się kolokwializmy np. „różne kombinacje”
- Warto ujednolicić pisownię „Kościół” oraz „kościół”, w kontekście używania tychże określeń.
- W bibliografii niektóre pozycje posiadają charakter popularno-naukowy lub encyklopedyczny.

- Bardzo nieliczne literówki (s. 69, 70, 75, 77, 93, 123, 163, 206, 211).
- Należy skorygować numerację stron i uzgodnić ją z planem pracy.

PYTANIA DO DYSKUSJI:

- 1. W jako sposób Adrienne von Speyr dokonuje rozróżnienia pomiędzy spowiedzią a kierownictwem duchowym?**
- 2. Na ile koncepcja mistyczki Adrienne von Speyr jest odpowiedzią na racjonalizację grzechu oraz zanik jego poczucia we współczesnym katolicyzmie?**

Analizując całość rozprawy doktorskiej mgr lic. Ewy Jaromskiej należy stwierdzić, że zawiera ona bardzo dobre opracowanie postawionego w tytule problemu. Jest dziełem bardzo dobrym, niezwykle ważnym i odkrywczym dla teologii życia duchowego i mistyki chrześcijańskiej. Zaprezentowane wskazania i uwagi recenzenta mogą służyć jako pomoc w jej przygotowaniu do publikacji i w niczym nie umniejszają wagi pracy Doktorantki. Biorąc pod uwagę całokształt zaprezentowanej do recenzji rozprawy doktorskiej, jej rozmiar, pionierskość, erudycję Autorki oraz solidność, końcowy wniosek brzmi:

Rozprawa mgr lic. Ewy Jaromskiej spełnia wszystkie wymogi metodologiczne, merytoryczne i formalne, stawiane przed dysertacją doktorską. Autorka w pełni zasługuje na to, by dopuścić ją do dalszych etapów przewodu doktorskiego i taki wniosek przedkładam Radzie Naukowej Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Warszawa 26.07.2022

